



ÇİFTLİK HAYVANLARI YETİŞTİRİCİLİĞİNDE KASTRASYON VE SUNİ TOHURLAMA TEKNİKLERİ VE HAYVAN HAKLARI/HAYVAN REFAHI

Ömer AKBULUT*

Giresun Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyosüreç Mühendisliği Anabilim Dalı, Giresun, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Geliş tarihi: 13 Nisan 2023
Düzelme tarihi: 26 Kasım 2023
Kabul tarihi: 5 Aralık 2023

Keywords:

Çiftlik hayvanları,
Kısırlaştırma,
Yapay tohumlama,
Hayvan hakları,
Hayvan refahı

ÖZET

Çiftlik hayvanları yetiştiriciliğinde insan hayvan ilişkileri ve girişimsel işlemler, hayvan hakları ve hayvan refahı kavramları adı altında incelenmektedir. Bu kavramların içeriği gelenek, kültür ve dini inançlara göre farklılık göstermektedir. Hayvan yetiştiriciliğinde döl verimi ile ilgili önemli girişimsel işlemler, kastrasyon ve yapay tohumlamadır. Bu çalışmada, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara uygulanan kastrasyon ve yapay tohumlama teknikleri hayvan hakları ve hayvan refahı kavramları bakımından incelenmiştir. Bu tekniklerin uygulamasında konu; hayvanın yaşama hakkının ihlali, vücut bütünlüğünün bozulması veya hayvana acı ve ağrı verme durumu bakımından irdelenmiştir. Ayrıca bu girişimler, makalede dini inanç ve kültürel bakış açısından da tartışılmıştır. Örneğin fiziksel kastrasyon tekniği, hayvanın üreme yeteneğini kalıcı olarak yok etmekte ve ayrıca bu uygulama hayvana acı ve ağrı vermekte, hayvan refahını olumsuz etkilemektedir. Yapay tohumlama ise hayvan refahına olumlu etkisi olan bir girişim olarak değerlendirilmektedir.

ANIMAL RIGHTS AND WELFARE PERSPECTIVE ON CASTRATION AND ARTIFICIAL INSEMINATION TECHNIQUES IN LIVESTOCK BREEDING

ABSTRACT

Human-animal relations and interventional procedures in livestock farming are examined under the concepts of animal rights and animal welfare. The content of these concepts varies according to tradition, culture and religious beliefs. Castration and artificial insemination are important interventional procedures related to fertility in animal husbandry. In this study, castration and artificial insemination techniques applied to cattle, buffalo, goat and sheep animals were examined in terms of animal rights and animal welfare concepts. In the application of these techniques, the violation of the animal's right to life, impairment of body integrity or causing pain to the animal are examined in terms of animal welfare. These interventions are also discussed in terms of religious beliefs and cultural perspectives. For instance, the physical castration technique permanently destroys the animal's ability to reproduce, and in addition, this technique causes pain and suffering to the animal and negatively affects animal welfare. On the other hand, artificial insemination was evaluated as an intervention with a positive effect on animal welfare.

Anahtar Kelimeler:

Livestock,
Castration,
Artificial insemination,
Animal rights,
Animal welfare

*Sorumlu Yazar: Ömer AKBULUT, E-mail: omer.akbulut@giresun.edu.tr Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-8860-3513>

1. Giriş

Evcil hayvanı kavramı, büyükbaş (sığır, manda), küçükbaş (koyun, keçi), kanatlı (tavuk, bıldırcın, kaz vb.), tek tırnaklı (at, eşek), ve bazı pet hayvanlarını (kedi, köpek, ...) türlerini kapsar. Bu hayvanların yetiştirilmesi, ıslahı, beslenmesi, üremesi ve sağlıklarının korunması hayvan yetiştirme tekniği olarak bilinir (Bıyıkoğlu, 2009). TDK sözlüğünde bu teknik kavramın Fransızca kökenli "Zootechnie" kelimesinden Türkçe'ye "Zootekni" olarak geçtiği bildirilmektedir. Evcil hayvan yetiştirme ekonomik bir faaliyet olup, bu faaliyetin yapıldığı işletmeler çiftlik olarak adlandırılır.

Dünya ekosisteminde insan hayvan ve çevre ilişkileri içinde ekonomik amaçla hayvan yetiştiriciliği önemli bir yere sahiptir (Bıyıkoğlu, 2009). Evcilleştirme ile başlayan insan hayvan ilişkileri ve insanların hayvanlara karşı tutumları zaman sürecinde, kültürler, gelenekler ve dini inançlar bakımından farklılıklar göstermiştir (Szücs ve ark., 2012; Koşum, 2018). Bu süreçte insanların hayvanlarla ilişkileri; hayvan hakları ve hayvan refahı olmak üzere iki kavram kapsamında incelenmiştir (Savaş ve ark., 2009; Küçükaltan ve Dilek 2019; Ziesche, 2021). Hayvan hakları; hayvanların insanlarla aynı haklara sahip olduğunu varsayan felsefi bir yaklaşımdır. Hayvan refahı ise hayvanlarda iyi olma halini düzenleyen bilimsel bir disiplindir (Savaş ve ark., 2009). Hayvan refahının geniş bir tanımı; her cins hayvanın (çiftlik, pet, laboratuvar, vd.) yetiştirme, bakım, besleme, barındırma, nakliye, kesim ve bilimsel araştırma süreçlerinde acı, ağrı ve ızdıraptan uzak sağlıklı, mutlu ve iyi halde olma olarak tanımlanmıştır (Yaşar ve İzmirli, 2006). Bu tanımında sayılan hayvan refahı unsurlarının kaynağı hayvan hakları ve hayvanları

koruma felsefesine dayalıdır (Savaş ve ark., 2009). Hayvan refahı kavramı hayvanların; beslenmesi, çevre ortamı, sağlıklarının korunması, davranışları ve zihinsel durumları olmak üzere beş temel alanda özgür olmayı esas alan (Mellor ve ark., 2020) karmaşık ve çok boyutlu bir konudur (Cojkiç ve Morrell, 2023). Hayvan hakları konusu da kültürlerin bakış açısına göre oldukça farklı yaklaşımlar içermektedir. Örneğin, Koşum (2018) De Grazia'ya atfen, batı kültüründe insanların hayvanlara karşı herhangi bir yükümlülüğünün bulunmadığını ve 18. yüzyıla kadar hayvanları yürüyen makineler olarak kabul etmiş ve acı çekmediklerini varsaymıştır. Halbuki İşlam kültüründe hayvanlara özel bir önem verilmiştir. Bu bağlamda İşlam kültüründe insanların hayvanlara karşı tutum ve ilişkilerini belirleyen çok sayıda Kur'an ayeti ve Hz. Peygamberin hadisi bulunmaktadır (Koşum, 2018; Bor, 2020). Diğer bir anlatımla, İşlam kültürü insan hayvan ilişkilerinin hak kapsamında olduğunu varsayarken, batı kültürü bu ilişkiyi refah bağlamında ele almaktadır. Batı kültüründe 18. yüzyıl ve sonrası hayvanların acı çekmediği ve makine olarak değerlendirilmesi gibi düşünelere karşıt görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak Avrupa'da "Hayvan Koruma Cemiyetleri" kurulmuş (Sarıcık, 1999) olmasına rağmen bu cemiyetler, daha çok sokak hayvanları ve kısmen de kuşların korunması ile ilgilidir. Batıda hayvanların başta yaşama hakkı ve diğer haklarını ifade eden ve tüm dünyada kabul görmüş genelge "Hayvan Hakları Evrensel Beyanamesi, (HHEB)" 1978 yılında UNESCO tarafından yayımlanmıştır (Anonim, 2016). Bu beyanname 14 maddeden oluşmaktadır. Sadece iki maddesi yaban hayvanları ile ilgili olup, diğer maddeler doğrudan veya dolaylı olarak çiftlik hayvanları ile ilgilidir.

Türk kültüründe hayvanlar günlük hayatta arkadaş, önemli besin kaynağı, işgücü ve savaş ögesi ve aynı zamanda ekonomik bir kazanç kaynağı olmuştur (Cansız, 2021). Türk tarihinde hayvan hakları ve onların korunması hep göz önünde olmuştur. Örneğin, III. Murat döneminde hayvan hakları ile ilgili bir ferman yayımlanmıştır (Sarıcık, 1999). Avrupa’da 18.yüzyılda yaygınlaşan hayvan koruma cemiyetlerinden esinlenerek II. Meşrutiyet döneminde de 1912 yılında İstanbul’da bir Himâye-i Hayvânât Cemiyeti kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde 2004 yılında 5199 Sayılı “Hayvanları Koruma Kanunu” yürürlüğe girmiştir (Anonim, 2004). Adı geçen Kanunda hayvanlara uygulanacak girişimlerin sınırları, hayvanların korunması, ilgili kurumlar ve hak ihlallerine uygulanacak cezalar kapsamlı olarak düzenlenmiştir. Adı geçen 5199 Sayılı Kanun’a dayalı olarak “Deneyisel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmelik” (Anonim, 2011a) yayımlanmıştır.

TC. Avrupa Birliği Bakanlığı 2011 yılında “Hayvan Hakları, Hayvanların Korunması ve Refahı” adlı bir rapor yayımlamıştır (Anonim, 2011b). Bu raporda hayvan hakları ve hayvan refahı bakımından Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti hukuk mevzuatı tarihsel süreç içinde incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’de hayvan refahı mevzuatı Özen (2017) tarafından, kapsamlı olarak ele alınmıştır.

İnsan hayvan ilişkilerindeki tüm bu gelişmeleri özetlemek gerekirse, hayvan hakları felsefi bir bakış iken, hayvan refahı nesnel bir yaklaşımdır. Bu ilişki İslam kültüründe haklar kapsamında değerlendirilirken (Koşum, 2018; Bor, 2020), batı kültüründe ve hayvan yetiştirme teknikleri bakımından hayvan refahı bağlamında ele alınmaktadır (Savaş ve

ark., 2009). Yine son yıllarda, ülkemizde evcil hayvanlarla ilgili 7332 sayılı "Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu’nda değişiklik yapılmasına dair kanun" 14.07.2021 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Anonim, 2021).

Hayvansal ürün elde etmek amacıyla çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesinde, hayvanların sağlık, beslenme ve üremelerine doğal yaşamlarını olumsuz etkileyen bazı teknikler uygulanmaktadır. Zootekni kapsamında hayvanlara yaşamlarının bazı dönemlerinde vücut bütünlüklerini bozacak veya kendi doğal yapılarını değiştirecek bazı girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimlerin genel amacı onlardan arzu edilen yönde daha fazla verim alınabilmesidir.

Bu makalede çiftlik hayvanları yetiştiriciliğinde hayvanlara uygulanan girişimler büyükbaş (sığır, manda) ve küçükbaş (koyun, keçi) türleri ve bu türlerde yaygın uygulama pratiği olan kastrasyon ve yapay tohumlama teknikleri kapsamında sınırlı tutulmuştur. Ayrıca bu makalede hayvanların yaşama, üreme ve vücut bütünlüklerinin korunması hakkı ve hayvanlara yapılan fiziksel girişimlerin oluşturabileceği olası olumsuz etkiler (ağrı, acı, stres vb.) hayvan refahı açısından değerlendirilmiştir.

2. Kastrasyon (Eneme, Kısırlaştırma)

Kastrasyon, erkek ve dişi çiftlik hayvanlarında üreme yeteneğinin yok edilmesi amacıyla dişilerde yumurtalıkların, erkeklerde ise testislerin çıkartılması veya fonksiyonlarının yok edilmesidir. Daha çok erkek hayvanlarda uygulanır. Erkek hayvanlarda kastrasyon fiziksel, kimyasal ve hormonal olmak üzere üç farklı yöntemle yapılmaktadır Çevik ve ark., (2019). Fiziksel yöntem ile kastrasyon; testislere kan götüren damar ve sinirleri (iplik veya

lastik halka bağlama (elestrasyon), pense ile ezme (Burdizo pensesi) ve testislerin çıkartılması (cerrahi) Őeklindeki farklı yöntemlerle yapılmaktadır (Stafford ve Mellor, 2005; Bıyıkglu, 2009). En garanti yöntem cerrahi teknik olmakla beraber, bu yöntem uzmanlık gerektirmektedir. Daha kolay olan ve yaygın uygulanan teknikler elestrasyon ve ezme teknikleridir. Ancak bu iki teknikle yüzde yüz başarı sağlanamayabilir. Erkek hayvanlarda kimyasal yöntemle kastrasyon, yaygın kullanılmamakla birlikte, testislerin dejenerasyonuna yol açan bir kimyasalın genital bölgenin uygun yerine enjekte etmek veya kimyasalın ağız yoluyla veya damar yoluyla vücuda verilmesi ile gerçekleştirilir (evik ve ark., 2019). Hormonsal kastrasyon ise immunokastrasyon (veya immun kastrasyon) tekniği olarak adlandırılır. Bu teknik çiftlik hayvanlarında vücudun doğal hormonlarına karşı bağışıklık kazanılarak eşeyssel fonksiyonların engellenmesi yani üreme hormonlarını baskılayarak üremenin denetim altına alınmasıdır (lker, 2000; Yılmaz ve Cengiz, 2005, Anonim 2014).

Hayvanlara kastrasyon uygulamasının farklı amaçları ve çok sayıda avantajı mevcuttur. Bu avantajlar; damızlık değeri dşuk veya kusurlu hayvanların yavru verimini engellemek, boğa ve aygırları iř gücünden faydalanmaya elverişli hale getirmek, tartışmalı olmakla birlikte, etin lezzet veya kalitesini artırmak, vücudun gelişimini etkileyerek yenebilir et miktarını artırmak, yaşlanmış koç ve tekelerde çiftleşme döneminde oluşacak kötü kokuyu önlemek, hayvanların sakinleşmesini sağlayarak besi kabiliyetini artırmak, sevk ve idaresini kolaylaştırmak Őeklinde sayılmıştır (lker ve ark., 2002; Stafford ve Mellor, 2005; Bıyıkglu, 2009; Anonim, 2014).

Bu amaçlar irdelendiğinde hemen hepsinin bakış açısının insan merkezli (antroposentrik) olduğu görülmektedir. Çevik ve ark., (2019) ise kastrasyonun bir gereklilik olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Kastrasyonda amaç ve hedef ne olursa olsun bu hayvanlar kastre edildiğinde (immunokastrasyon hariç) HHEB'nin 5. maddesinde ifade edilen hayvanın özgürce üreme hakkı kalıcı olarak yok edilmektedir. Bu yönüyle söz konusu girişim üreme hakkına bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kastrasyon hayvana ağrı ve acı veren bir girişimdir. Ancak bu noktada olumlu bir durum, bu tekniğin günümüzde kullanımının çok sınırlı olmasıdır. Hayvancılığı gelişmiş ülkelerde bu teknik artık sığır, koyun ve keçi türlerinde kullanılmamaktadır. Kısırlaştırma daha çok pet hayvanlarında (kedi, köpek, gelincik vb.) uygulanmaktadır. Hayvan refahı açısından cerrahi kastrasyon uygulaması esnasında ve sonrasında hayvanlarda akut ve kronik ağrı, acı, kanama, hastalık riski, performans dşuklğ ve fizyolojik stres gibi hayvan refahını olumsuz etkileyen olgular söz konusudur (Anonim, 2014). Bu olumsuzlukları gidermek için lokal anestezi, epidural anestezi, sedasyon (uyutma), veya ağrı giderici ve enfeksiyon önleyici medikal destekler gerekli olabilmektedir (Anonim, 2014).

Hayvan refahı bakımından immunokastrasyon tekniği önerilebilir. Çünkü bu tekniğin uygulanmasında ağrı, acı gibi hisler olmadığından diğer tekniklere göre daha insancıl bir girişimdir. Ayrıca geri dönüşümü olan (lker ve ark., 2002) yani hayvanın üreme yeteneklerini yeniden kazanmasını mümkün kılan bir tekniktir. Ancak immunokastrasyonun etkisi kalıcı olmadığı için periyodik uygulamayı gerektirir. Bu durum söz konusu tekniğin

yaygınlaşmasını engellemektedir (Stafford, 2007).

Çiftlik hayvanlarının refahı ve kastrasyonun hukuksal yönü bakımından 5199 Sayılı Kanun incelendiğinde; çiftlik hayvanı tanımı yapılmış, çiftlik hayvanlarının refahının sağlanmasına ve hayvan refahının beş temel ilkesinin hiçbirine atıfta bulunulmamıştır. Yine kastrasyonla ilgili de herhangi bir ifade de bulunmamaktadır.

Kısırlaştırma işlemi, İşlam dini açısından hayvanların üreme ve çoğalma hakkının ihlali olarak değerlendirilmekte ve bu konuda farklı görüşler bulunmamaktadır. Kısırlaştırma eyleminin “Allah’ın yaratıklarını değiştirme” (Nisa 119) ayeti kapsamında yorumlanması tartışmalıdır (Koşum 2018). Ayrıca Koşum (2018), farklı Hadis kaynaklarına atfen aktardığı “İşlam’da hadım etme yoktur” ve Hz. Peygamber “Hayvanların hedef tahtası yapmayı ve kısırlaştırılmayı yasakladı” hadislerinin hükmü ağıktır. Ancak “Hz. Peygamber kısırlaştırılmış iki koçu kurban etti” hadisi kısırlaştırmaya müsaade olarak değerlendirilmektedir (Koşum, 2018). Genel görüş, mecbur kalındığında veya fayda sağlandığında kısırlaştırmanın yapılabileceği şeklinde yorumlanmaktadır (Koşum, 2018; Bor, 2020).

3. Yapay tohumlama (Sûni tohumlama)

Yapay tohumlama, erkek hayvanlardan alınan spermaların çiftleşme isteği (kızgınlık) gösteren dişi hayvanın dişilik organı iğerisine (uterus, rahim) özel aletlerle şırına edilmesi işlemidir (Merkt, 1980; Bıyıkoglu, 2009; Ferstad 2018). Tekniğin uygulama detayları hayvan türüne göre değişiklik göstermekle birlikte arı dahil tüm çiftlik hayvanlarına uygulanabilmektedir.

Yapay tohumlama, hayvan yetiştiriciliğinde, ekonomi, sağlık ve genetik ışlah bakımından faydalı bir tekniktir (Gottschalk ve ark., 1983). Bu tekniğin kullanımı ile, damızlık değeri yüksek erkeklerin sperması ile çok sayıda dişi döllenebilmekte, yetiştiriciler erkek damızlık hayvan bakımı yükünden kurtulmakta, genetik seleksiyonun etkinliği artmaktadır (Merkt, 1980; Gottschalk ve ark., 1983; Bıyıkoglu, 2009; Ax ve ark., 2000) Damızlık değeri yüksek erkeklerden alınan ve genetik hastalıklar yönünden denetlenmiş spermalar ulusal ve uluslararası yaygınlıkta kullanılabilir (Kaya ve ark., 2021). Doğal aşımda her iki cinsiyetteki hayvanların yaralanması ihtimali, yapay tohumlamada söz konusu olmadığı gibi, bulaşıcı hastalıkların yayılması da büyük oranda önlenmektedir (Bıyıkoglu, 2009; Anonim, 2014). Ayrıca, yapay tohumlamada cinsiyeti belirlenmiş sperma kullanımı ile istenen cinsiyette yavru elde edilmesine de imkân verilir (Hohenboken, 1999; Ritter ve ark., 2019).

Yapay tohumlamanın bu avantajlarının yanında, uzman eleman gerektirmesi, kızgınlığın ve tohumlama zamanının doğru tespiti gibi zorlukları söz konusudur. Ayrıca spermalarda yeterli sağlık ve genetik denetim yapılmadığı durumlarda, bulaşıcı ve genetik hastalıkların çok hızlı yayılması, genetik varyasyonu daraltıcı etkiye sahip olması gibi dezavantajları da mevcuttur. (Gottschalk ve ark., 1983; Bıyıkoglu, 2009).

Yapay tohumlama yakın zamana kadar hayvan refahı kapsamında ele alınmamıştır. Son yıllarda Cojkiç ve Morrell (2023), yapay tohumlama tekniğinin hayvan refahı konusunda ele alınmamasının bir eksiklik olduğunu vurgulayarak, bu girişimin hayvanlara verebileceği acı (Ziesche, 2021) ve

hayvanlarda oluşan stres dikkate alınarak hayvan refahı kapsamında ele alınması gerektiğini bildirmektedir. Yapay tohumlama ile hayvan refahı arasında iki yönlü bir iletişim söz konusudur. Yani bu uygulama, iyi halde bulunma durumu (hayvan refahı), üreme özellikleri ve sperma kalitesinin iyileşmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla hayvan refahı, yapay tohumlama üzerine olumlu etki yapmaktadır. Diğer yönden yapay tohumlama uygulaması ile doğal aşıma göre hayvanların refah düzeyi de artmaktadır.

Yapay tohumlama uygulamasının hayvanın vücut bütünlüğünü bozan bir boyutu yoktur. Ancak doğallığı hayvan refahının önemli bir unsuru olarak gören yetiştiricilerde yapay tohumlama olumsuz tutumlara yol açabilir (Ritter ve ark., 2019). Bununla birlikte yukarıda sayılan avantajları nedeniyle yapay tohumlama hayvan yetiştiriciliğinde yaygın uygulama alanı bulan faydalı bir tekniktir. Bu tekniğin hayvan refahını ve hayvan haklarını ihlal eden bir boyutunun olmadığı düşünölmektedir.

4. Sonuç

Çiftlik hayvanlarının yetiştirilme pratikleri içinde kastrasyon ve yapay tohumlama girişimsel tekniklerinin önemli bir yeri vardır. Girişimsel yetiştirme teknikleri gelenek, kültür ve dini inançlara göre hayvan hakları veya hayvan refahı bağlamında ele alınmaktadır. Yaşama ve üreme gibi temel biyolojik özelliklerde geri dönüşümsüz girişimler hayvan hakları kapsamında, beslenme, barınma, üreme, çevre ve davranışlarla ilgili yetiştirme pratikleri ise hayvan refahı kapsamında ele alınmaktadır. Bu çalışmada büyükbaş ve küçükbaş hayvanlara uygulanan kastrasyon ve yapay tohumlama teknikleri hayvan hakları ve hayvan refahı bakımından irdelenmiştir.

Bu bağlamda söz konusu tekniklerin uygulaması kısaca anlatılmış ve her bir tekniğin hayvanın yaşama hakkının ihlali, vücut bütünlüğünü bozma veya hayvana acı verme düzeyi gibi durumlar ortaya konmuştur. Fiziksel kastrasyon hayvana acı veren ve hayvanın vücut bütünlüğü bozan bir tekniktir. Bireysel olarak erkek hayvanlarda üreme yeteneği yok edilmektedir. Bu teknik zorunluluklar dışında hayvan haklarının bir ihlali olarak değerlendirilebilir. Yapay tohumlamanın hayvanların vücut bütünlüğüne olumsuz bir etkisi yoktur. Uygulamanın acı veya ağrı verebileceği ve doğallığın dışında bir uygulama olması gibi nedenlerle hayvanlarda strese neden olabileceği öngörülmektedir. Ancak genetik ve ekonomik öneminin yanında bulaşıcı hastalıkları ve doğal aşımla oluşabilecek sakatlıkları önleme avantajı da olan bir uygulamadır. Bu yönüyle suni tohumlama hayvan refahına katkısı olan bir teknik olarak değerlendirilebilir.

Son yıllarda iletişim imkanlarının artışı; çevreye, bitkilere ve hayvanlara karşı olumsuz eylemleri daha görünür hale getirmiştir. Bunun sonucu olarak da insanların çevreye ve diğer canlılara duyarlılığı artmış ve onların korunması yönünde yasal ve kurumsal düzenlemeler geliştirilmiştir. Bu kapsamda Türkçe literatürde bir hayli bilgi ve mevzuat birikiminin olduğu da tespit edilmiştir. Özelde hayvan hakları ve hayvan refahı bağlamında, bilimsel ve dini boyutlu özgün eserler yayınlanmaktadır. Özet olarak İslam kültürü, insan hayvan ilişkilerini bir hak kapsamında ele alırken batı kültürü bu ilişkiyi, refah bağlamında ele almaktadır. İslam dinine göre insanların hayvanlarla ilişkilerini bazı zootekni pratikleri (kastrasyon, damgalama vb.) açasından inceleyen çalışmalar da konuyu zaten

hayvan hakları kavramı altında değerlendirmiştir. Hayvan hakları ve hayvan refahı konusunu irdeleyen bu makalenin de Türkçe literatüre önemli bir katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

5. Kaynaklar

Anonim, (2004). Hayvanları Koruma Kanunu, Kanun No: 5199. Resmî Gazete; Tarih: 1 Temmuz 2004 Sayı: 25509.

Anonim, (2011a). Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmelik Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Resmî Gazete; Tarih: 13 Aralık 2011, Sayı: 28141.

Anonim, (2011b). Hayvan Hakları, Hayvanların Korunması ve Refahı. TC. Avrupa Birliği Bakanlığı, Tarım ve Balıkçılık Başkanlığı 2011. Ankara.

Anonim, (2014). Literature Review on the Welfare Implications of Castration of Cattle AVMA (American Veterinary Medical Association). <https://www.avma.org/resources-tools/literature-reviews/welfare-implications-castration-cattle>. (Erişim: 17 Mayıs 2023)

Anonim, (2016). Universal declaration of animal rights (15 October 1978) <https://constitutii.files.wordpress.com/2016/06/file-id-607.pdf> (Erişim: 15 Mayıs 2023).

Anonim, (2021). Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. 31541 sayılı T.C. Resmî Gazete. 14 Temmuz 2021, (Erişim: 8 Ağustos 2021).

Anonim, (2023). Advantages – Disadvantages AI. https://agritech.tnau.ac.in/animal_husbandry/animhus_cattle_AI.html (Erişim: 15 Mayıs 2023).

Ax., R.L., Dally, M.R. , Didion, B.A. , Lenz, R.W. , Love, C.C. , Varner, D.D., Hafez B., Bellin, M.E. (2000). Reproduction in Farm Animal. Chapter 26: Artificial Insemination. Book Editor(s): B. Hafez, E.S.E Hafez. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/9781119265306.ch26>

Bıyıkođlu, K. (2009). Genel Zootečni, Atatürk Üniversitesi Yayın No: 231. VI. Ulusal Zootečni Bilim Kongresi Anı Kitabı. Erzurum.

Bor, A. (2020). İslam'da Hayvan Hakları. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 806 ss:149

Cansız, D. (2021). II. Meşrutiyet Döneminde Hayvan Hakları (1908-1918). Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD, 5(2) ISSN: 2618-5873.

Cojkic, A.; Morrell, J.M. (2023). Animal Welfare Assessment Protocols for Bulls in Artificial Insemination Centers: Requirements, Principles, and Criteria. *Animals* 2023, 13, 942. <https://doi.org/10.3390/ani1305094>

Çevik M, Genç MD, Yalçın B. (2019). Erkek hayvanlarda üremenin kontrolü (Kontrasepsiyon). Çevik M, editör. Erkek Hayvanlarda İnfertilite Sorunu ve Çözümüne Yönelik Güncel Yaklaşımlar. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 49-58.

Farstad, W., (2018) Ethics in animal breeding Received: (Review Article) *Reproduction in Domestic Animal*. Nov: 53 (S3): 4-13. (Online) DOI: 10.1111/rda.13335

Gottshalk, A., Alps., Rosenberger, E. (1983). *Rinderzucht und Rinderhaltung*. Verlagsunion Agrar. Stuttgart.

Hohenboken, W.D. (1999). Applications of sexed semen in cattle production.

Theriogenology; 52(8):1421-33. doi: 10.1016/s0093-691x(99)00227-7.

Kaya, C., Akar, M. & Burcu, E. (2021). Hastalıkların Sperma Yoluyla Bulaşması: Önemi ve Kontrol Stratejileri, Türkiye. *Anadolu Çev. ve Hay. Dergisi*, 6 (3), 409-413

Koşum, A. (2018). İslam Hukukunda Hayvan Hakları, DİB Yayınları, Sertifika No: 12930, ISBN: 978-605-7519-04-7.

Küçükaltan, E.G., Dilek S. E. (2019). Philosophical Approach to Animal Rights and Welfare in the Tourism Sector. *Toleho, Journal of Tourism, Leisure and Hospitality*.1 (1): 4-14 <https://toleho.anadolu.edu.tr>

Mellor D.J., Beausoleil, N. J., Littlewood, K.E., McLean A.N., McGreevy P.D., Jones, B., Cristina Wilkins, W. (2020). The 2020 Five Domains Model: Including Human–Animal Interactions in Assessments of Animal Welfare. Review. (Online) *Animals*.

Merkt, H., (1980). Tierzuchtungslehre. Abt: 41-Künstliche Besamung (Ed: GustavComberg) 3. Press: Verlag Eugen Ulmer Stuttgart.

Özen, A. (2017). Türkiye'de Hayvan Refahı Mevzuatına Tarihsel Bir Bakış Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi. 23 (6), 1019- 1026.

Ritter, C., Beaver, A., Keyserlingk, M. A. G. (2019). Reproduction in domestic animals, The complex relationship between welfare and reproduction in cattle. 54 (S3): 29-37. <https://doi.org/10.1111/rda.13464>

Sarıcık, M., (1999). III. Murat Devrinden Hayvan Haklarıyla İlgili Bir Ferman. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Derg. Sayı: 6 (Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Özel Sayısı)

Savaş, T., Yurtman, İ.Y., Tölu, C. (2009). Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış - Nesnel Arayışlar, Hayvansal Üretim 50(1): 54-61.

Stafford, K.J. (2007). Alleviating the pain caused by the castration of cattle. *Vet J.* 173:333-342.

Stafford, K.J., Mellor, D.J (2005). The welfare significance of the castration of cattle: A review *New Zealand Veterinary Journal* 53(5):271-8 DOI: 10.1080/00480169.2005.36560

Szücs, E., Geers, R., Jezierski, T., Sossidou, E.N, Broom, D.R. (2012). Animal welfare in different human cultures, traditions and religious faiths. *Asian-Australas J Anim Sci.* 25(11):1499-506. doi: 10.5713/ajas.2012.r.02.

Ülker, H. (2000). Çiftlik hayvanlarında üremenin endojen hormonlara karşı immunizasyon yöntemi ile kontrol edilmesi. *Ç.Ü.Z.F. Derg.* 15(3): 1-10.

Ülker, H., Bař, S., Karaca, O., Gökdal Ö. (2002). İmmunolojik kastrasyon ve rekombinant GnRH ařıları. III. Zootečni Bilim Kongresi. (Bildiri Kitabı) 14-16 Ekim 2002 Ankara.

Yaşar, A., İzmirli, S. (2006). Türkiye'de hayvan gönenci (refahı) ile ilgili yasal düzenlemeler. *Vet Bil Derg.* 22, (3-4): 51-56.

Yılmaz, A., Cengiz, F (2005). Çiftlik hayvanlarında immunokastrasyon uygulamasının besi gücü ve üreme özelliklerine etkisi. *Y.Y.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi;* 10(1): 6-11.

Ziesche, S. (2021). AI Ethics and Value Alignment for Nonhuman Animals. *Philosophies.* 2021, 6, 31. <https://doi.org/10.3390/philosophies6020031>